

A KLEBELSBERGI OKTATÁSI SIKER A SZOCIALISTÁK SZEMÉBEN¹

*„Ezért a kommunista párt a fasiszta rendszer elleni politikai harc elsődlegességét hirdeti, és a közoktatás átszervezésével kapcsolatos kérdéseket, valamint az antiklerikális propagandát ezen harc részének tekinti.”²
(1973)*

Hogyan látta 1945 és 1989 között a szocialista magyar pedagógia az elődjét, a Horthy-korszak oktatását? A szocialista kritika a Horthy-korszak oktatásáról átfogó és teljes körű, az oktatási rendszert, annak mögöttes elveit és tanítási módszereit egyaránt érintette. Az új reformok mindenképpen szovjet alapokon kellett hogy álljanak, megtámogatva a szocialista ideológiát szolgáló MTA által, amely a reformok mögötti tudományos háttérrel adta: *„Évszázados elmaradottságból kimozdított nevelésiügyünk hatalmas eredményeit kell elvi síkon feldolgoznia, s köznevelési reformunk további előrehaladását kell a neveléstudomány eszközeivel alátámasztania. [...] A neveléstudomány művelői már megismerhették és meg is ismerték a szovjet pedagógia nagy eredményeit. [...] Advan van másik feltételként a neveléstudományi munka kedvező szervezete. Az új Magyar Tudományos Akadémia felállításával a Magyar Népköztársaság kormánya biztosította a tudományos munka magasfokú szervezésének lehetőségét.”³*

1941-ben jelent meg Földes Ferenc *Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon* című kötete, amelyet a későbbiekben a szocialista pedagógia alapművének tekintet-

tek. Ennek zárszavában a szerző arra jut, hogy *„A szegénység kétféleképpen hat: vagy nincs pénz, vagy nincs idő [...] Ez azt jelenti, hogy a szegény néprétegek kultúrkérdése kulturális síkon nem oldható meg [...] Tehát marad a társadalmi megoldás [...]”⁴*

Egy 1959-ben összeállított dokumentumgyűjtemény bevezetője olyan jellemzését adja a Horthy-korszak oktatási ideológiájának, amely lényegében szóról szóra ma is gyakran megfogalmazódik ellenzéki oldalról a kormányzati oktatás céljaival kapcsolatban: *„Erkölcsei engedelmességre nevelés, a kritikára és az ellenzéki szellemre való hajlam háttérbe szorítására, az állam iránt való odaadásra és vakfegyelemre, az egyén felett álló nemzet iránti áldozatkészségre való nevelés, az ifúsági militarizmus elterjesztése, az intellektualizmus szellemével szemben az irracionalizmus térhódítása [...]”⁵*

A klebelsbergi oktatás említésekor a leggyakoribb pozitívum az, hogy mennyi Nobel-díjast adott a világnak, illetve milyen komoly szellemi elitet termelt ki. Ezen elitizmus szisztematikus kritikáját adja Jóború Magda, amikor azt mondja, hogy a rendszer a tudást és a politikai meggyőződést értette

¹ A témáról általában, legújabban: Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus időszakában. Szerk.: Németh András, Garai Imre, Szabó Zoltán András. Budapest, 2016.

² Szebenyi Péterné: Hazai törekvések a laikus erkölcsan iskolai bevezetésére. Magyar Pedagógia 1973. 1–2. szám. 143.

³ Az új magyar Magyar Pedagógia 1949. 57–58. szám. 1–3.

⁴ Földes Ferenc: Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon. Budapest, 1941., 108–109.

⁵ Neveléspolitikai dokumentumok az ellenforradalmi rendszer időszakából (1919–1931). Budapest, 1959. 39.

a szellemi elit fogalmán, ugyanakkor az előbbiből gyakran engedett a politikai megbízhatóság javára. Így neveltek ki egy szűk körű, rendszerhű csoportot, azonban ebbe nem emeltek be minden társadalmi körből a tehetségeket, illetve nem voltak meg az elitképzés egyéb feltételei: modern oktatási módszerek, jól képezett, anyagi gondokkal nem küzdő tanárok etc.⁶

A Komlói-féle *Neveléstörténet* tankönyv⁷ pedig egy teljesen koherens, mindenre kiterjedő kritikáját adja a Horthy-korszak oktatási rendszerének, amely (1) [...] igyekezett a testnevelési törvénnyel a revansista, irredenta, katonai szellemet a nevelésbe bevenni és a testnevelést katonatisztekre bízni [...] ezt a szellemet az óvodától az egyetemig meg akarták valósítani, és felkészíteni az egész nemzetet a harcra.⁸ (2) „A Horthy-rezsim sokkal nagyobb befolyást biztosított az egyházaknak, mint a kiegyezés utáni liberális korszak.”⁹ (3) „Az ellenforradalom kultúrpolitikájára jellemző a kultúrfölény hirdetése. [...] Valójában azonban a nagybirtok és a nagytőke hatalmához hű középosztályból akarja kinevelni a konzervatív szellemű, valláserkölcsi alapon álló értelmiséget.”¹⁰ (4) „A Bethlen-kormány legsikerültebb és legnépszerűbb programja az iskolaépítési program volt [...]”¹¹ (5) „Az állások betöltésénél a protekció volt a legdöntőbb. Ekkoriban előfordult, hogy az állástalanok feljelentették a már nyugdíjkorhatárt elért [...] nevelőket, mert szerették volna státusukat, mellékkeresetüket megszerezni. [...] A fentiekben ecsetelt embertelen helyzet a pedagógusok nagy részének megtörte a gerincét.”¹²

A Horthy-rendszer oktatásának ideológiai háttéréről a következő kritikák fogalmazódtak meg a szaktanulmányok szintjén: (1) „[...] így világos, hogy az analfabétizmus egyike azoknak a súlyos tüneteknek, amelyeket a magyar dolgozó társadalom a Horthy-rendszer *bűnös politikájától örökölt*.”¹³ Másképpen fogalmazva, az oktatási elitizmus jelenik itt meg, a tömegkultúrával szemben. (2) „*Földes Ferenc a fajelmélet elemzésével leleplezte a fasizmust. [...] Horthy-fasiszta kormányzata az antiszemitizmust egyik fontos eszközként használta a dolgozók figyelmének elterelésére a szociális problémákról.*”¹⁴ (3) „*Az egyház a kulturális fronton is teljes mértékben az uralkodó osztályok politikáját folytatta. A klerikális pedagógia legfőbb funkciója Horthyék reakciós feudál-kapitalista rendszerében tehát az volt, hogy a maga eszközeivel mindenben támogassa a feudál-kapitalista államot a haladó erők elleni harcban.*”¹⁵ (4) „*Az erkölcsi nevelés a Horthy-fasizmus időszakában aggodalommal tölti el. Hiába mutatott rá, hogy a proletárgyermeknek nincs boldog gyermekora, hogy a középiskola osztályjellegű, s hogy csak kivételesen nyílik meg egy-egy proletár fiú előtt. [...] Hirdeti a hazafiság és hazafiaskodás elválasztását. Rettenetesnek tartja a háborút, retteg a gyermekek életéért. Azt kívánja: a világ nagy szellemei írjanak tankönyveket a háború ellen, a sötétség és halál meggyűllésére, a félelem és rémület – minden gonosz okozója eloszlására.*”¹⁶

Az 1945 utáni szocialista oktatás elvi szinten a Tanácsköztársaság oktatási reformjait tartotta elődjének, illetve a Horthy-korszak pedagógiai ellentétének. A tanácsköztár-

⁶ Jóború Magda: A középiskola szerepe a Horthy-korszak művelődéspolitikájában. Budapest, 1963. 133.

⁷ Szerk.: Dr. Komlói Sándor. Budapest, 1977. (Ötödik kiadás)

⁸ Uo. 318.

⁹ Uo. 322.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. 324.

¹² Uo. 329.

¹³ Binét Ágnes: Az analfabéták oktatásának néhány didaktikai problémája. Magyar Pedagógia 1949. 57–58. szám. 28. (http://real-j.mtak.hu/4780/1/MagyarPedagogia_1949.pdf)

¹⁴ Illés Lajos: Földes Ferenc. Magyar Pedagógia 1949. 57–58. szám. 37. (http://real-j.mtak.hu/4780/1/MagyarPedagogia_1949.pdf)

¹⁵ Berencz János: Adatok az ellenforradalom klerikális pedagógiájához. Magyar Pedagógia 1949. 57–58. szám. 81. (http://real-j.mtak.hu/4780/1/MagyarPedagogia_1949.pdf) Kiemelések tőlem. Erről még: „A Horthy-ellenforradalom a felekezeti iskolákat visszaadta az egyházaknak, s kiszélesítette az egyházak jövedelmi forrásait. Szembefordult a polgári liberalizmussal is a benne még fellelhető szabadságeszmék miatt, s az egyházak szerepe az oktatásban a századfordulóhoz képest megnőtt és markánsabb lesz. Elég egy pillantást vetnünk a népoktatásra: az 1937–38-as tanévben a mindennapi elemi népiskolák közül mindössze 1287 volt az állami és 4619 az egyházi iskolák száma. Ez már csak azért is súlyos következményekkel járt, mert az egyházak elsősorban középiskoláikat dédelgették, ezek biztosították a papi utánpótlást, ugyanakkor elhanyagolták és korszerűtlen szinten tartották a népiskolákat. A legátfogóbb kritikát a kor oktatásügyéről három számjegy tartalmazza: az ország lakosságának 56,4%-át képező munkásság és szegényparasztság gyermekeinek arányszáma a középiskolákban 5,1%, a felsőoktatási intézményekben 5,4%. Még a hivatalos statisztika szerint is millióra rúgott az analfabéták száma. Ez természetesen a valóságban sokkal nagyobb volt. A 2-3 elemi végzett felnőttek, kulturálódási lehetőségek híján, hamar visszasüllyedtek az írástudatlanok népes táborába. Különösen az asszonyok, akiknek a kor megítélése szerint nem is volt szabad olvasniuk. Az olvasó s így 'ráérő' asszonynak hamar 'híre' ment. Nem is csoda, hogy az írástudatlan asszonyok száma messze felülmúlta a férfiakét. Ez tulajdonképpen a hivatalos művelődéspolitiká olyannyira dédelgetett és propagált célkitűzésének, a kultúrfölénynek negyed százados mérlege.” (Simon Gyula: Az iskolák államosításának történelmi jelentősége Magyarországon. Magyar Pedagógia 1973. 4. szám. 401–402.)

¹⁶ Kertész Ödön: Kosztolányi Dezső a pedagógusokról. Magyar Pedagógia 1963. 1. szám. 364.

sasági elvek fő vonásának a Horthy-korszak maradiságával szembeni modernizmust tartotta, és azok örökösének pedig önmagát tekintette. „A marxizmus lényegéből következett, elvileg tehát természetesnek kell tartanunk, szubjektíve mégis megragadó, ahogy ez a pedagógusgárda hitt a tudományos igazság győzelmében, a mindenfajta ködösítéssel, a sötétséggel, obskurantizmussal szemben a logika erejében, a felvilágosodott ész hatalmában, a tudomány vívmányaiban. Igazság és tudományosság az ő gondolkodásukban ikertestvérek voltak. Ezért kapott nagy hangsúlyt – s ez a polgári Magyarország műveltségisményéhez képest nemcsak haladó, hanem forradalmi gondolat volt – a természettudományos ismeretek korszerűsítése és növelése az iskolai oktatásban. Bámulatosan rövid idő alatt tanterveket, tantervi javaslatokat dolgoztak ki. [...]

Még gyökeresebb fordulatra volt szükség a történelem-tanításban. A történelem- és társadalomszemlélet marxista jellege olyan vonás, amely lényegileg elűtött a millenniumi és a századeleji Magyarország történelemszemléletétől.”¹⁷

Összefoglalóan látható tehát, hogy a szocialista rendszer a Horthy-korszak oktatásának ideológiai háttérét egy antiszemita, klerikális, szociálisan érzéketlen és elmaradott, reakciós oktatáspolitikai elképzelésnek tartotta.

Ugyanez a gondolatmenet csapódik le a Horthy-korszakbeli oktatás szervezeti felépítéséről alkotott állásfoglalásokban is. A rendszerkritika az alsó szintektől felfelé így néz ki: (1) „A Tanácsköztársaság bukása után a gyermekvédelmi és azon belül a napközi otthoni problémákat – a Tanácsköztársaság alatt elért eredmények miatt – sem lehetett már annyira megkerülni, mint korábban. A Horthy-rendszerben azonban továbbra is elsősorban a társadalom – és nem annyira az állam! – felbuzdulása szorgalmazza a napközi otthonok létrehozását. [...] Közvetlenül a felszabadulás után azonban a lényeges 'minőségi' változások elsősorban a napközi otthonok nevelési célkitűzései, feladatai vonatkozásában és nem annyira a nevelőmunka gyakorlatában jelentkeztek. Ezt a fejlődést a napközi otthonok céljai [...]

a) [...] meleg otthont nyújt [...] a tanulóknak, hogy a teremben vagy hivatalban dolgozó szülők nyugodtan végezhesék munkájukat;

b) biztosítja a másnapra való nyugodt készülést, ehhez nevelői irányítást és támogatást ad, s ezzel hozzájárul

a tanulmányi színvonal emeléséhez, valamint a szocialista nevelés elmélyítéséhez;

c) nevelői munkájával növendékeit a szocializmus építésére kész, alkotó emberekké alakítja, akik életük célját, értelmét a közösségben végzett közösségi munkában látják.”¹⁸ (2) „A Horthy-korszak iskolarendszerének jellemző vonása volt, hogy az elemi iskola IV. osztályának elvégzése után a tanulók szüleik társadalmi, gazdasági helyzetének megfelelően elkülönültek egymástól. A nagy többség az elemi iskolában maradt, a többiek polgári iskolába vagy gimnáziumba kerültek. A népiskola hat vagy nyolc osztályának éppúgy, mint a polgári iskolának az elvégzése nem adott alapot magasabb fokú iskolába jutásra. A régi Magyarország iskolarendszerének ez a zsákutca-jellege híven tükrözte a társadalom osztálystruktúráját.”¹⁹ (3) „A felszabadulás után az iskolai rendszerű felnőttoktatásnak, ennek az új oktatási formának kellett pótolnia a régi rendszer mulasztásait és biztosítani azok számára az iskolai rendszerű továbbtanulást, akik önhibájukon kívül nem tanulhattak tovább. A Horthy-korszakban a lakosságnak csak kis része tanulhatott közép- és felsőfokú oktatási intézményekben, de ezek között is alig volt munkás és paraszt származású fiatal. A Magyar Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint a felnőttek műveltsége a Horthy-korszakban ezért mutatott olyan lehangoló, szomorú képet.”²⁰ (4) „Megbízható adatok hiányában nem tudunk számszerű összehasonlítást tenni arra nézve, hogy a Horthy-rendszer utolsó éveinek állapotai hogyan viszonyultak a mai tankönyv- és tanszerellátáshoz. Szóbeli tájékozódásunk alapján azonban bizonyosra vesszük, hogy e téren is igen nagy előrehaladást értünk el. Növekszik ennek jelentősége, ha tekintetbe vesszük, hogy az általános iskolai felső osztályok tanulóinak szaktárgyanként, tehát egész sorozatban juttatjuk a tankönyveket. [...] A tankönyv- és tanszerellátás százszázalékos megoldása, ha nem is döntő, de lényeges lépést fog jelenteni a lemorzsolódás teljes megszüntetése felé.”²¹

Az oktatás szervezetének, rendszerének és a mögöttes ideológiájának a kritikája természetesen kiegészül a didaktikai, módszertani változtatás igényével is. Itt szintén, napjainkban főként liberális jellegűnek tartott érvek hangzanak el: emberközelibb, személyesebb tanár-diák viszony megteremtése a merev hierarchikus függelmi reláció kikapcsolásával, továbbá a munkáltató típusú, gyakorlatias oktatás igénye,

¹⁷ Szarka József: A Tanácsköztársaság pedagógiai vívmányai és tanulságai. Magyar Pedagógia 1969. 1–2. szám. 2.

¹⁸ Füle Sándor: Az iskolai napközi otthoni nevelőmunka fejlődése és perspektívái. Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Budapest, 1965., 320–322.

¹⁹ Jóború Magda: A magyar köznevelés jelenlegi szervezete és problémái. Tanulmányok a neveléstudomány köréből 1958. 474.

²⁰ Horváth Márton: Iskolai rendszerű felnőttoktatásunk kialakulása és fejlődése a felszabadulás utáni években. Magyar Pedagógia 1966. 2. szám. 199.

²¹ Ravasz János: Az általános iskolai lemorzsolódás okainak vizsgálata. Befejező közlemény. Magyar Pedagógia 1950. 59. szám. 23.

szemben az elméleti, tanári előadásra épülő, főleg frontális munkaszervezést használó munkával szemben. (1) „*Önvallo-mással tartozom ebben a kérdésben. Végigtekintve saját pedagógiai pályámat – mint leszerelt katona kerültem először katedrára – lelki szemem előtt egy, a Horthy hadseregben két évig ’nevelődő’ 25 éves fiatalember jelenik meg, aki úgy lép fel a dobogóra, úgy áll az osztály elé, mintha egy szakaszt vezényelne. Több mint két évtized telt el azóta, s ma ez a pedagógus nem restelli bevallani, hogy mennyi mindent tanult az elmúlt huszonegynéhány év alatt kollegáitól, sőt – s talán ez a fontosabb – a gondjaira bízott gyerekektől, még a legutóbbi években is. Tanulóink, akik nem ismerik az osztályelnyomás érzését, nem fogadják el az elnyomottság érzését sem. Ezért ma sokkal erősebben érvényesül a kritikai szellem is, mint mondjuk az én időmben.*”²² (2) A módszertani gondolkodás és a célok változása különösen jól tetten érhető egy olyan ideologikusnak tekinthető tantárgy esetében, amelyet alkalmasnak tartottak a szocialista eszmék indoktrinálására. Itt rendkívül modern módszertani gondolatok fogalmazódnak meg a történelemtanítás kapcsán, amelyek mai napig nem, vagy csak részben váltották fel a frontális, tanári magyarázatra épülő óraszervezést. Ezek a megfogalmazott újítások: külső és belső tantárgyi koncentráció megvalósítása, kooperatív munkaformák, kutatás és adatgyűjtés, és komplex, téma (és nem kronologikus) központú. „Elsősorban az egyes tárgyakban tanultak szemléleti egységét kell feladatokkal is biztosítanunk [...] A tárgyon belüli koncentráció viszont egyenesen az alkalmazás követelménye (pl. a gyarmatosítás történeti formái és a gyarmati népek osztályszerkezete).

Fel szeretnénk hívni a figyelmet a koncentráció dinamikussabb értelmezésére is, amikor a történelem támaszkodik a más tárgyak keretében szerzett ismeretekre. [...] b) Az ismeretek gyakorlati alkalmazásához [...] Segítjük a tanulókat szemináriumszerű munkával. Ilyen foglalkozásokat tarthattunk pl. a hagyományos ismétlő-rendszerző órák helyett is, amikor a tanulók, tanulói csoportok önálló anyaggyűjtő munkája eredményeként, amit forrásszemelvény, szakiroda-

lom vagy múzeumi anyag alapján szereztek meg, rendszerezzük a megtanult témát. Az anyaggyűjtés ugyanis, mint munkaforma – *mértéktartóan alkalmazva* – nem hiányozhat a történelemtanításban. [...] A csoportfoglalkozások az önálló tevékenység fajtáinak ritmikus váltakozását is biztosíthatják. Legfőbb értékük pedig a jártasságok fejlesztésén kívül az, hogy az uralkodó individuális munkaformák helyett kollektív munkaformákat alakítanak ki.

Általában a szemináriumszerű módszeres feldolgozó munkához vezet közel a kutató légkör biztosítása is dokumentációk, kérdőlapok alapján történő elemzésével, amelynek legfőbb értéke az, hogy az önálló kutatás készségeit szerzik meg ezáltal a tanulók. [...] Rendkívül alkalmasak ilyen szituációk teremtésére a forradalmi helyzetek megelevenítései: [Újabb példa a 2005 utáni történelem írásbeli érettségi komplex feladatára, hiszen több forradalmat kell együtt szemlélni ebben az értelmezésben.] pl. 1848. márc. 15. eseményeinek ismertetése és a 12 pont megfogalmaztatása, majd a márciusi 12 pontnak és az áprilisi törvényeknek az elemzése. Ily módon olyan jártasságok is kialakíthatók a tanulóknál, amelyek később a társadalmi gyakorlatban is szükségesek. Ekkor az alkalmazás már nemcsak az ismeret síkján, hanem a társadalmi cselekvés vonatkozásában is jelentkezik.”²³

A szocialista nézőpont világos, koherens és elítélő a Horthy-korszak pedagógiai elméletével és gyakorlatával kapcsolatban, továbbá – természetesen – nem vág egybe a rendszerváltás utáni, a Horthy-korszak oktatásáról kialakított értékítélettel.

Zárásként pedig a Horthy-korszak és a szocialista időszak egy-egy közismert miniszterének többszempontú összevető táblázatát állítottam össze, amely a főbb életrajzi adatokat, tevékenységeket, elméleti és gyakorlati munkásságot, illetve szemléletük legfontosabb elemeit tartalmazza. A táblázatban összegyűjtött adatokat és szövegrészleteket nem kommentálok külön, mivel az eltérések és adott esetben – némileg meglepő módon – a hasonlóságok is markánsan látszanak.

²² Kottay Ferenc: Osztályfőnöki nevelő munka a középiskolában. Magyar Pedagógia 1964. 1. szám. 194–195.

²³ Bálint Béla: A tanulók önálló munkája a történelemórán. Magyar Pedagógia 1965. 1. szám. 222–223.

**KLEBELSBERG KUNO, A MAGYAR KIRÁLYSÁG VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERE (1922–1931)
ÉS ILKU PÁL, A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG MŰVELŐDÉSÜGYI MINISZTERE (1961–1973)**

Klebensberg Kuno: Tanulmányok	Ilku Pál: Tanulmányok
Klebensberg Kuno középiskolai tanulmányait Székesfehérvárott, a Ciszterci Szent István Gimnáziumban fejezte be. Ezután jogi tanulmányokat folytatott a budapesti, a müncheni, a berlini egyetemeken és a párizsi Sorbonne-on. 1898-ban a budapesti egyetemen államtudományi doktori oklevelet szerzett. (https://hu.wikipedia.org/wiki/Klebensberg_Kuno)	Ilku Pál elemi és középiskolai tanulmányait falujában (Bulcsu, Bereg vármegye), illetve Beregszászon végezte. 1935-ben Pozsonyban szerzett tanítói oklevelet. Magyarországon oktatáspolitikával kezdett foglalkozni, a párton belül előbb a pécsi, majd a budapesti pártiskola funkcionáriusa lett. (https://hu.wikipedia.org/wiki/Ilku_P%C3%A1l)
Oktatásszervezés: 1922-ben létrehozta a Magyar Országos Gyűjteményegyetemet és annak tanácsát, amelynek hatókörébe tartozott a Magyar Királyi Országos Levéltár, a Magyar Nemzeti Múzeum és Országos Széchényi Könyvtár, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum, a Pázmány Péter Tudományegyetem könyvtára. Külföldön Collegium Hungaricumokat (CH) hozott létre a tudósutánpótlás biztosítására, éppúgy, mint az egyéb külföldi ösztöndíjak rendszerét. A művelt középosztály megteremtése céljából életre hívta a Napkelet című irodalmi folyóiratot 1923-ban. A lap főszerkesztőjének Tormay Cécile-t kérte fel. (https://hu.wikipedia.org/wiki/Klebensberg_Kuno)	Oktatásszervezés: Az 1961. évi 3. törvény alapján az oktatás és nevelés célja: az általános és szakmai ismeretek elsajátítása, a műveltség színvonalának emelése, a marxista-leninista világnézet és a szocialista erkölcsi felfogás megszilárdítása, törvénytisztelő állampolgárok nevelése, akik építik és védik a szocialista hazát. A tankötelezettséget 16 évben határozta meg. A nyolcosztályos általános iskolára épült a gimnázium és a szakközépiskola. 1963 szeptemberében lépett életbe az új általános iskolai tanterv. Az új tanterv alapján szükségessé vált az általános iskolai könyvek teljes cseréje, amelyek az 1980-es évekig voltak forgalomban. Az 1960-as évek végétől megindult a tanyai kollégiumok szervezése. (http://www.sulinet.hu , Ilku Pál: Az iskolareform alapelveinek érvényesítése. In: Ilku Pál: Korszerű műveltség – Szocialista ember. Budapest, 1977. 41–59.)
Díjak, elismerések: Esztergom díszpolgára (1926) Szeged díszpolgára (1930) Magyar Corvin-lánc (1930) Magyar Örökség díj (2001) /posztumusz/	Díjak, elismerések: 1971-ben a moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem díszdoktorrá avatta.
Gyerekkép: Teljesen elhibázott az az ideál, mely csak abban látja a gyermek kiválóságát, hogy nyugodtan ül meg a maga helyén s amely elítéli a túlradó gyermeki temperamentum élénkségét és természetes vágyát aziránt, hogy a maga csekély örömeit, játékoságát elengedhetetlenül kielégítse. Mert az ilyen gyermekben túlpezseg az életerő, ezek a gyermekek azok, kik az élet nagy vizsgáján be fognak válni és én a magyar oktatótól, kezdve a kis óvónőn fel az egyetemi tanárig, megkövetelek egyet: ne csak tanítsa, hanem szeresse a magyar gyermeket. (http://mek.oszk.hu/09700/09782/09782.htm#51)	Gyerekkép: A gyermek szeretete táplálja [a tanár] türelmét, lelkesedését; a gyermek okos kérdései serkentik tanításra és szüntelen önképzésre; (Ilku Pál: A pedagógus útjának legfőbb sajátossága, hogy sohasem magányos. In: Ilku Pál: Korszerű műveltség – Szocialista ember. Bp., 1977. 132.) [...] Önök a szocializmusban megújult társadalom neveltjei, szellemi, erkölcsi, politikai, gazdasági eredményeink minket követő, bizalommal és reménységgel várt továbbfejlesztői. (Ilku Pál: Hűség a szocialista hazához. In: Ilku Pál: Korszerű műveltség – Szocialista ember. Bp., 1977. 105.)

Klebensberg Kuno: Tanulmányok	Ilku Pál: Tanulmányok
Elő kell segítenünk a szelekció érvényesülését, mert az a nemzet, mely nem képes tehetséges fiainak kifejlődését biztosítani és őket a nekik megfelelő helyre állítani, az a közepszerűség kezén elcsúszva. Kényelmes optimizmus azt állítani, hogy az igazi tehetség magának úgyszólván utat tör. A legfinomabb, az üde, derűs tehetségek, a bájos alkotásoknak ezek a játékos hajlamú mesterei törnek le a legkönnyebben. De az erősek közül is hányan lobbannak el elkeseredésük tüzeiben meddőn, hányan válnak meghasonlásukban romboló tényezővé, kik alkotó- munkára lettek volna képesek. És azok a szerencsések is, akik célhoz érnek, mennyi időt kénytelenek igazi hivatásuktól elvonni. Pedig ma már egy-egy tudományszak annyira megduzzadt, hogy egész élet sem elég kimerítésére. Mindezeknek a bajoknak egyik legfőbb ellenszere a kiválasztásnak szervezése. (http://mek.oszk.hu/09700/09782/09782.htm#56)	Nyitva áll előttetek az út, tovább tanulhattok. Ott vannak köztetek a jövő szakmunkásai, feltalálói, mérnökei, kutatói, akik még jobb gépeket fognak szerkeszteni, a jövő mezőgazdászai, akik még többet fognak termelni a mi szántóföldjeinken; ott vannak köztetek a jövő orvosai, akik a betegeket fogják gyógyítani; [...] minden lehet belőletek, csak képesség és szorgalom kell hozzá. (Ilku Pál: A tudásért meg kell dolgozni. In: Ilku Pál: Korszerű műveltség – Szocialista ember. Budapest, 1977. 35.)
Oktatás és társadalom: A magyar nemzetnek a nagy összeomlás után becsületén kívül csak kultúrája maradt meg. Éppen ezért az egymást követő kultuszminiszterekre nehezedik mai korban talán a legnagyobb felelősség. Az a felelősség, hogy azt a műveltséget, amelyet egy jobb kortól átvettünk, mai súlyos időkben át tudjuk menteni egy újabb jobb kornak, amelynek eljövételéről valamennyien meg vagyunk győződve. Őszinte örömmel tölt el és feladatokat lényegesen megkönnyíti az a körülmény, hogy látom, hogy a kultúra nagy kérdései iránt nagy szeretet nyilvánul meg, mert a kultúrának a szeretet melege kell, az egész nemzet szeretetének melege, hogy virulhasson, éppúgy, mint a természetnek a nap melege. (http://mek.oszk.hu/09700/09782/09782.htm#41)	Oktatás és társadalom: Mi magunk követeljük pedagógusainktól azt, hogy az ifjúságot szocialista közéleti szerepre neveljék. Hiszen a mi társadalmunk nem létezhet és nem fejlődhet az öntudatos emberek nagy tömegének közéletisége nélkül. [...] a közéleti tevékenységre, aminek az a lényege, hogy megértve nagy nemzeti céljainkat, mindenki a maga helyén dolgozzon, harcoljon azoknak megvalósításáért [...] (Ilku Pál: Neveljük az ifjúságot közéleti szerepre. In: Ilku Pál: Korszerű műveltség – Szocialista ember. Budapest, 1977. 109.)
Szemléletváltás: Mint hogy az új idők új szelleme kulturális jelenség, ezért van a közművelődési politikának ma kétszeres jelentősége. Kultúrpolitikával egészen új közszellemet teremteni nem lehet, aki magát efféle illúzióknak adja oda, az erősen túlbecsüli az állami eszközök hatását a szellem birodalmában. De oktan kultúrpolitikával szembe lehet helyezkedni a kor feltartóztatlan uralkodó eszméivel, ami egyértelmű a nemzeti életerő megbénításával. http://mek.oszk.hu/09700/09782/09782.htm#41)	Szemléletváltás: Az iskolareform alapelveit [...] szorosabbá kell tenni iskolánk kapcsolatát az élettel [...] korszerű műveltséget adjunk [...] munkánk tervszerűen szolgálja a szocialista világnézet és erkölcs kialakítását. [...] alapelvek [...] alapján egységes iskolarendszert formálhatunk. (Ilku Pál: Az iskolareform alapelveinek érvényesítése. In: Ilku Pál: Korszerű műveltség – Szocialista ember. Budapest, 1977. 41.)